

KSIĘŻA WARMIACY W ARCHIDIECEZJI GNIĘŹNIEŃSKIEJ W XVIII WIEKU (DO 1763 R.)

Zarys problematyki

Księża pochodzący z terenów dawnej diecezji warmińskiej pracowali w wielu diecezjach Rzeczypospolitej i wstępowali do zakonów. Część z nich podejmowała pracę duszpasterską i formacyjną na terenie dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Warto więc przyrzeć się najpierw jej stanowi w XVIII w., by zrozumieć ówczesne potrzeby duszpasterskie.

Stan archidiecezji gnieźnieńskiej w XVIII w.

Na synodzie rzymskim w 999 r. za pontyfikatu papieża Sylwestra II utworzono metropolię w Polsce i przyjęto zaproponowany przez księcia polskiego Bolesława Chrobrego projekt podziału kraju na diecezje. Ostateczne zorganizowanie nowej prowincji kościelnej i ustalenie jej granic nastąpiło na zjeździe w Gnieźnie w 1000 r.¹. Powstała wówczas archidiecezja gnieźnieńska, której obszar wynosił ok. 40100 km². Zmiany jej granic trwały w okresie przedrozbiorowym aż do 1765 r.²

¹ G. Labuda, *Szkice historyczne X-XI wieku. Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu*, Poznań 2004, s. 172-179; R. Michałowski, *Początki arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 29-32, 38-39; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 18(1969), s. 320-321; W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 129.

² *Najstarsza bulla protekcyjna dla biskupów polskich – bulla z 1136 r.*, Poznań 1947, s. 18; Kumor, *Granice*, s. 321-329; J. Warężak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa w średniowieczu z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV w.*,

W okresie średniowiecza została ona podzielona na mniejsze jednostki administracyjne zwane archidiakonatami. Na początku XVI w. było ich osiem: gnieźnieński, kaliski, kurzelowski, uniejowski, łęczycki, łowicki i kamieński oraz *territorium vielunense ad instar archidiaconatus*. Taki podział utrzymał się aż do początku XIX w. Mniejszymi jednostkami administracyjnymi były dekanaty. W 1720 r. było ich 40 a w 1787 r. 41. W 1720 r. było ok. 800 parafii. Po pierwszym rozbiore państwa polskiego funkcjonowało 808 parafii, w tym 666 na terenie Rzeczypospolitej i 142 w zaborze pruskim³.

Na początku XVIII w., w czasie wojny północnej (1700-1721), przez tereny archidiecezji gnieźnieńskiej przetoczyły się różne wojska, prowadząc krwawe walki. Oddziały saskie, moskiewskie, kozackie, szwedzkie i polskie pustoszyły okupowane tereny, zwłaszcza od 1707 r.⁴. Kolejne klęski spadły w 1716 r. w czasie konfederacji tarnogrodzkiej⁵. W latach 1733-1735 ziemie te znów spustoszone w czasie walk o tron polski między Stanisławem Leszczyńskim a Augustem Wettinem⁶. Wojny śląskie (1740-1742, 1744-1745) i wojna siedmioletnia (1756-1763) także odcisnęły swoje piętno na życiu archidiecezji. Przemarsze i stacjonowanie wojsk pruskich, rosyjskich, polskich, rekwizycje żywności i paszy, kontrybucje pieniężne i prowadzone działania zbrojne podcinały odradzającą się gospodarkę tych terenów⁷.

Lwów 1929, s. 7-8; S. Chodyński, *Zmiana kościołów w 1765 r.*, „Kronika Diecezji Włocławsko-Kaliskiej” 7(1913), nr 5, s. 148-150.

³ Kumor, *Granice*, s. 329.

⁴ *Od najazdu szwedzkiego do trzeciej wojny północnej*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 699-703; J. Goldberg, *Zarys gospodarczo-społecznego rozwoju ziemi wieluńskiej w XVI-XVIII w.*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Etnograficzna” 5(1961), s. 15-16; W. Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego (1655-1793)*, [w:] *Dzieje wsi wielkopolskiej*, red. W. Rusiński, Poznań 1959, s. 70; tenże, *Gospodarka w dobie regresu*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1979, s. 712-713; J. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712-1715*, Wrocław 1953, s. 22, 55, 214.

⁵ Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego*, s. 71.

⁶ W. Dworzaczek, *Od najazdu szwedzkiego*, s. 704-705; Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego*, s. 71.

⁷ G. Wąs, *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku*, [w:] M. Czaplinski, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 187-191, 195-197, 228-231; W. Dworzaczek, *Wobec wojen śląskich i wojny siedmioletniej*.

Dodatkowym ciosem dla ludności były klęski elementarne, m.in. wylewy Warty, ulewy, susze i pomory zwierząt. Wiele informacji o lokalnej sytuacji zawarto w kronikach instytucji kościelnych i księgach parafialnych⁸.

W następstwie wojen i klęsk elementarnych wiele parafii było pozbawionych duszpasterzy, zwłaszcza po wojnie północnej. Podupadły także seminaria duchowne w Gnieźnie i Łowiczu przygotowujące kadry kapłańskie dla archidiecezji. Ich odrodzeniem zajęł się prymas Stanisław Szembek. Najpierw zreformował w 1715 r. seminarium łowickie a w 1718 r. gnieźnieńskie, które oddał w zarząd misjonarzom św. Wincentego a Paulo⁹. Wydłużono wówczas czas pobytu alumnów

Walki stronnictw, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 859-862; Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego*, s. 71; W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, Kraków-Warszawa 1911, s. 78-79.

⁸ A. Karpiński, *W Walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000, s. 311; Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego*, s. 71; Rusiński, *Gospodarka w dobie regresu*, s. 714; G. Adamczewska, *Chłopskie najścia na dwory w Sieradzkim w początkach XVIII w.*, „Rocznik Łódzki” 9(12)(1964), s. 242; Archiwum Klasztoru Bernardynek w Wieluniu, bez sygn. *Druża księga Kroniki SS. Bernardynek wieluńskich* (mps), s. 61-64, 88, 85, 107, 110; Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej, sygn. KM 1167, k. 129; sygn. KM 660, k. 229.

⁹ S. Zabraniać, *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w seminarium gnieźnieńskim (do 1795 r.)*, „Nasza Przeszołość” 112(2009), s. 207; tenże, *Dzieje seminarium w Łowiczu*, „Nasza Przeszołość” 114(2010), s. 136-140, 152-155; *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce (1651-2001)*, t. 1: *Dzieje*, red. S. Rospond, Kraków 2001, s. 79; Z. Zieliński, *Kościół katolicki w krajobrazie minionej epoki. Studia i szkice*, Lublin 2008, s. 13; tenże, *Wykład jubileuszowy ks. profesora Zygmunta Zielińskiego (Aula PWSZ, 16 listopada 2002 r.)*, *Objęcie Seminarium Gnieźnieńskiego przez Księży Misjonarzy w roku 1718*, [w:] *Pokłosie Jubileuszu 400-lecia Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie*, red. P. Podeszwa, W. Polak, Gniezno 2003, s. 65; *Statuty kapituły metropolitalnej w Gnieźnie. Dekrety reformacyjne i ordynacje arcybiskupów z lat 1613-1810*, oprac. i wyd. S. Librowski, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 41(1980), s. 315; AAG., A. Cap. sygn. B 92, s. 94; M. Aleksandrowicz, *Początkowe dzieje seminarium duchownego w Gnieźnie (1602-1718)*, „Nasza Przeszołość” 24(1966), s. 182-183; tenże, *Wychowawcy i wychowankowie seminarium gnieźnieńskiego w latach 1602-1718*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 12(1965), z. 4, s. 112, 126; J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, t. 4, Poznań 1891, s. 403-404; AAG., A. Cap., sygn. B 93, s. 16; A. Cap., sygn.

w seminarium. Prymas domagał się, by kandydaci do kapłaństwa studiowali tam nieprzerwanie dwa lata¹⁰. Ten wymóg potwierdzono w statutach synodu archidiecezjalnego z 1720 r. Wyjątkowo zezwalano na dopuszczenie do święceń po krótszym okresie formacji. Wymagano wtedy świadectwa prefekta seminarium o zdatności kandydata do przyjęcia święceń i dyspensy od ordynariusza¹¹.

Ludność archidiecezji

Pod względem stanowym w XVIII w. około 70-75% społeczeństwa ówczesnej Rzeczypospolitej stanowili chłopci ze wzrastającym odsetkiem małorolnych i bezrolnych. Mieszczan było około 15-20% z dużym odsetkiem zubożałych i utrzymujących się z rolnictwa. Szlachta stanowiła około 5%. W jej szeregach także pogłębiały się różnice majątkowe na niekorzyść szlachty cząstkowej i zagrodowej. Duchowni stanowili około 1% populacji. Kilka procent przypadało na ludność żydowską, której większy odsetek był w miastach. W 1764 r. żydzi stanowili około 7% całej ludności Rzeczypospolitej¹².

W latach wojny północnej (1700-1721) nastąpił spadek ludności o około 6% w skali całego państwa polskiego. W tym czasie wiele ofiar pochłonęły także epidemie towarzyszące działaniom zbrojnym. Dziesiątkowały one ludność szczególnie w latach 1708-1713¹³. Dopiero od lat 20-tych XVIII w. zaczął się powolny przyrost ludności¹⁴.

B 31, k. 59v-60; *Regestry wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, wyd. H. Rybus, ABMK 3(1961), s. 316; Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, Kapituła Łowicka, sygn. 480, k. 1-3v, 12; Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie, Domy Zgromadzenia, sygn. Gniezno IV, s. 5-9.

¹⁰ AAW. KL., sygn. 480, k. 2.

¹¹ *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Słupow Szembek [...] Lovicii Anno Domini MDCCXX [...] celebratae*, Varsaviae brw, k. E_{3v}.

¹² C. Kukulio, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 221; M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i miasteczek w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 474.

¹³ *Okres do 1795 r.*, opr. A. Wyczański, C. Kukulio, [w:] *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, red. A. Jezierski, Warszawa 1994, s. 23; I. Gieysztorowa, *Ludność*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, t. 1: A-N, red. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 432; t. 2, *Badania nad historią zaludnienia Polski*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 3-4, 1963, s. 542; Kukulio, *Demografia Rzeczypospolitej*, s. 212; A. Mączak, *Upadek gospodarczy po wojnach szwedzkich*, [w:] B. Zientara, A. Mączak, I. Ihnatowicz, Z. Landau,

Walki toczone o tron polski w latach 1733-1735 ponownie obniżyły liczbę mieszkańców Wielkopolski. Kolejne klęski wojenne spadły na tę dzielnicę w latach wojny siedmioletniej (1756-1763). Przechodzące wówczas wojska rosyjskie i pruskie pustoszyły miasta i wsie. W niektórych regionach dochodziło nawet do ich całkowitego wyludnienia. Wojska pruskie odbierały bowiem i wyprowadzały siłą nie tylko niemieckich osadników, ale i Polaków z całym dobytkiem na terytorium Brandenburgii¹⁵. W miejsce wymordowanych i zmarłych w następstwie epidemii pojawili się nowi mieszkańcy. Wraz z napływem osadników wzrastała liczba luteran i żydów. Pojawili się oni w wielu nowych miejscowościach Wielkopolski. Większe skupiska ludności żydowskiej występowały tradycyjnie w miastach ziemi kaliskiej¹⁶.

Duże zmiany w strukturze etnicznej ludności były widoczne szczególnie w zachodnich częściach archidiecezji gnieźnieńskiej, m.in. na pograniczu ze Śląskiem. W ciągu 10 lat, między 1719 a 1728/1729 w samym tylko w Krotoszynie wspólnota luteran powiększyła się ponad 12-krotnie, z 40 do 500 osób na 1020 katolików. W Zdunach było ich więcej niż katolików¹⁷.

Wobec innowierców władze kościelne podejmowały różne działania ograniczające ich działalność, głównie religijną. Zakazywano im m.in. budowania nowych i remontowania starych świątyń, domów, osiedlania się wśród katolików. Protestantów osiedlających się w katolickich parafiach poddano władzy proboszczów. Na synodzie archidiecezji gnieźnieńskiej w 1720 r. zobowiązano dziedziców i wszystkich posiadaczy ziemskich do zachowania katolickiego stanu swoich

Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939, Warszawa 1965, s. 230; Gierowski, *Między saskim absolutyzmem*, s. 9-16.

¹⁴ Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego*, s. 70-71; tenże, *Rozwój gospodarczy*, s. 112; tenże, *Gospodarka w dobie regresu*, s. 714; Gieysztorowa, *Badania nad historią*, s. 547.

¹⁵ Dworzaczek, *Wobec wojen śląskich*, s. 859-862; Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego*, s. 71; G. Wąs, *Dzieje Śląska od 1526 do 1806 roku*, [w:] M. Czaplinski, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 187-191, 195-197, 228-231.

¹⁶ Z. Guldón, J. Wijaczka, *Żydzi wśród chrześcijan w miastach wielkopolskich w okresie przedrozbiorowym*, „*Nasza Przeszłość*” 79(1993), s. 164, 187-188.

¹⁷ Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Acta Consistorii Gnesnensis, sygn. E 52, k. 56v, 60, 70v, 74, 79, 87v; ADWł., sygn. AAG. Wiz. 14, s. 157, 171, 186, 194, 198, 206, 213; sygn. AAG. A. Kons. Kaliskiego 52(1718), k. 109v.

dóbr i niesprowadzania heretyków. Popierającym ich przypomniano, że byli z tego powodu w ekskomunie *latae sententiae*. Niekatolików zobowiązywano do składania pod przysięgą obietnicy przejścia na katolicyzm w ciągu półtora roku od chwili osiedlenia lub opuszczenia miejsca zamieszkania. Katolickich proboszczów zobowiązano do zatrzymywania nauczycieli i predykantów i prowadzenia spisu innowierców w swojej parafii oraz wysiłków zmierzających do ich konwersji¹⁸. Protestanci, przede wszystkim luteranie, mieli korzystać z posług religijnych w kościołach parafialnych. Dotyczyło to głównie sakramentu chrztu i małżeństwa¹⁹.

W praktyce jednak właściciele ziemscy, zainteresowani wzrostem zaludnienia, raczej rzadko zwracali uwagę na sprawy wyznaniowe. Wielu z nich chętnie sprowadzało osadników luteranckich i osadzało ich na nowych terenach. Pojawiły się osady w całości zasiedlone innowiercami²⁰.

Potrzeby duszpasterskie ludności niemieckiej

Wśród katolików, w większości Polaków, na obszarze archidiecezji gnieźnieńskiej żyła w XVIII w. dość liczna grupa posługująca się językiem niemieckim. Katolicy niemieckojęzyczni mieszkali głównie na terenie archidiaconatu kamieńskiego. Już w XVII w. pojawił się projekt utworzenia w Kamieniu (Krajeńskim) seminarium duchownego.

¹⁸ *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Słupow Szembek [...] Lovicii Anno Domini MDCCXX [...] celebratae*, Varsaviae brw, k. P_{3r-vr}, Q; ADWł., sygn. AAG. Wiz. 13, k. 31; np. AAG.. ACons. sygn. E 52, k. 74: w Kobylinie luteranie opłacali się proboszczowi z tytułu posiadania własnej świątyni i przyjmowania posług z rąk pastora.

¹⁹ Np. AAG. A. Cons. sygn. E 52, k. 87v: w Krotoszynie w 1719 r. zanotowano, że luteranie przyjmowali od prepozyta sakramenty chrztu i małżeństwa i płacili za pogrzeby; ADWł., sygn. AAG. Wiz. 17, k. 154v; Wiz. 18, s. 142: w parafii Łagiewniki w archidiaconacie wieluńskim dzieci luteran pod koniec lat czterdziestych XVIII w. przyjmowały sakramenty w kościele parafialnym i przechodziły na katolicyzm; ADWł., sygn. AAG. Wiz. 56, s. 401: w Baszkowie w 1763 r. luteranie, jedna osoba z domu, zwyciężowo przychodzili na mszę w Boże Narodzenie, Wielkanoc i Zesłanie Ducha Świętego, sakramenty chrztu i małżeństwa przyjmowali w kościele parafialnym.

²⁰ Np. w wizytacji z początku lat sześćdziesiątych XVIII w. ADWł., sygn. AAG. Wiz. 56, s. 346: Olędry Wilczyckie w parafii Magnuszewice; s. 352: Olędry Wolskie w parafii Twardowo; s. 235: Olędry w parafii Szymanowice; s. 614: Budy w parafii Zbiersko; s. 688: osada przy hucie szkła w parafii Przespolew.

Ufundował je prymas Maciej Łubieński (1641-1652) w maju 1647 r. Pragnął on kształcić w nim czterech kleryków pochodzenia niemieckiego²¹. Kilka miesięcy później, we wrześniu 1647 r. wystąpił do kapituły gnieźnieńskiej z propozycją fundacji seminarium dla kleryków pochodzenia niemieckiego przy kolegium jezuitów w Chojnicach²². Prawdopodobnie nie doszło jednak do realizacji tych planów. Wkrótce potem prymas Maciej Łubieński zmarł. Rozpoczynający się okres wojen z sąsiadami Polski i ubożenie społeczeństwa nie wpływały także korzystnie na rozwój kolejnej fundacji seminaryjnej.

Obok katolików niemieckojęzycznych, zwłaszcza od lat dwudziestych XVIII w., pojawiały się na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej coraz liczniejsze grupy niemieckich osadników wyznania luterńskiego. Wobec nich podejmowano działania zmierzające do ich konwersji na katolicyzm²³. Potrzebni jednak byli księża znający język niemiecki. Najodpowiednimi kandydatami do pracy wśród ludności niemieckojęzycznej byli przede wszystkim duchowni pochodzący z terenów Śląska i Warmii.

Warmiacy w archidiecezji gnieźnieńskiej

Informacje o księżach pochodzących z Warmii pojawiły się w aktach seminaryjnych, wizytacyjnych i księgach święceń²⁴. Wielu warmiaków pracowało jako wychowawcy kleru w dwóch seminariach archidiecezji gnieźnieńskiej, w Gnieźnie i Łowiczu. Wśród seminarzystów byli także kandydaci do święceń pochodzących z Warmii. Pracowali oni później w duszpasterstwie parafialnym. Niektórzy z nich zostawali kanonikami i pełnili inne funkcje w archidiecezji.

Prefekci i wykładowcy w seminariach

W Łowiczu i Gnieźnie, gdzie zlokalizowano zakłady kształcące przyszłych księży, warmiacy byli prefektami i wykładowcami. Mieli więc oni decydujący wpływ na formację intelektualną i ascetyczną przyszłych duszpasterzy. W zachowanych aktach wspomniano tylko sześciu misjo-

²¹ K o r y t k o w s k i, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. 4, s. 35.

²² Tamże, s. 39.

²³ *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] Stanislao in Słupow Szembek*, k. Q.

²⁴ AKMKr., Katalogi Misjonarzy, sygn. I/1; sygn. I/4; DZ., sygn. Gniezno IV; AAG. A. Cap. sygn. B 79; sygn. B 80.

narzy św. Wincentego pochodzących z Warmii. Jednym z nich był ks. Jakub Cymmerman (Zimmermann). Urodził się 14 lipca 1700 r. w diecezji warmińskiej. Wstąpił do Zgromadzenia Misjonarzy 29 maja 1720 r. w Warszawie. Śluby złożył 30 maja 1722 r. W latach 1728-1735 był wykładowcą teologii moralnej w seminarium gnieźnieńskim. Potem przebywał w Krakowie. Od 1736 r. był asystentem w seminarium przemyskim, a w latach 1744-1747 i 1750-1761 jego prefektem. Po 1747 r. był prefektem seminarium zamkowego w Krakowie. Zmarł w Lublinie 27 kwietnia 1768 r. Znany był jako gorliwy kapłan, gorliwy kaznodzieja i misjonarz. Nazywano go drugim św. Wincentym a Paulo. Pozostawił po sobie wiele kazań wygłaszanych po polsku i niemiecku²⁵.

Kolejnym misjonarzem pochodzącym z Warmii i pracującym w seminarium gnieźnieńskim był ks. Mikołaj Kuhn. Urodził się 6 grudnia 1697 r. w diecezji warmińskiej. Wstąpił do misjonarzy 30 września 1726 r. Śluby złożył 1 października 1728 r. Pracował m.in. w seminarium gnieźnieńskim jako wykładowca filozofii w roku akademickim 1730/1731. Dnia 24 sierpnia 1731 r. został przeniesiony na inną placówkę. Zmarł w Chełmnie²⁶.

W seminarium gnieźnieńskim pracował także początkowo jako kleryk misjonarski Jakub Mikołaj Erenst. Urodził się 18 lutego 1706 r. w diecezji warmińskiej. Wstąpił do Zgromadzenia Misji 21 sierpnia 1726 r. w Warszawie. Śluby złożył 22 sierpnia 1728 r. Po ukończeniu seminarium został skierowany do Gniezna, dokąd przybył w sierpniu 1731 r. Tam otrzymał 2 września tr. święcenia subdiakonatu. Kilka dni później, w święto Narodzenia NMP, 8 września przyjął święcenia diakonatu. Święcenia kapłańskie otrzymał 16 września tr. Wykładał do 1733 r. w lipcu tr. wyjechał do Łowicza. Potem został wysłany do Płocka, gdzie wykładał w seminarium diecezjalnym. W 1738 r. przebywał krótko w Warszawie. Wkrótce potem opuścił Zgromadzenie Misjonarzy i wstąpił do zakonu norbertanów²⁷.

²⁵ Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie, Katalogi Misjonarzy, sygn. I/1, s. 25; DZ., sygn. Gniezno IV, s. 18, 33; DZ., sygn. Gniezno V, *Catalogus*, s. 1-3; Rąb, *Seminarium diecezjalne*, s. 312-313; *Słownik misjonarzy*, s. 9; *Catalogue*, s. 491.

²⁶ AKMKr., Katalogi Misjonarzy, sygn. I/1, s. 27; sygn. I/4, s. 14; DZ., sygn. Gniezno IV, s. 29-30.

²⁷ *Catalogue*, s. 165; AKMKr., Katalogi Misjonarzy, sygn. I/1, s. 27; DZ., sygn. Gniezno IV, s. 30, 32; Schletz, *Słownik Biograficzny Zgromadzenia*, t. 1: podaje inne daty wstąpienia (21 września) i złożenia ślubów (22 września).

Ks. Jakub Thollak (Thollak, Tollack) był kolejnym księdzem pochodzącym z Warmii. Urodził się 13 kwietnia 1707 r. w Clausdorff. Był z pochodzenia Niemcem. Wstąpił do misjonarzy 3 sierpnia 1728 r. w Warszawie. Śluby złożył 4 sierpnia 1730 r. Studia seminaryjne odbył w seminarium świętokrzyskim. W 1733 r. otrzymał święcenia kapłańskie. W latach 1733-1734 wykładał w seminarium świętokrzyskim. Potem uczył filozofii w seminarium gnieźnieńskim. Przybył do Gniezna 28 sierpnia 1734 r. Wyjechał 14 września 1737 r. do Włocławka uczyć w tamtejszym seminarium teologii moralnej. Pracował tam do 1740 r. Potem przebywał m.in. w Warszawie (1743, 1747-1749), Siemiatyczach (1743-1744), Mławie (1749-1758) i Tykocinie. Był tam duszpasterzem i misjonarzem ludowym. Zmarł w Tykocinie 12 września 1760 r.²⁸

W seminarium w Łowiczu prefektem był ks. Daniel Zygfryd Rink (Ring, Ryng). Urodził się 30 listopada 1690 r. na terenie dawnej diecezji sambijskiej. Wstąpił do misjonarzy 17 maja 1706 r. w Warszawie. Śluby złożył 8 maja 1709 r. Po święceniach kapłańskich był przez wiele lat profesorem filozofii i teologii w seminarium świętokrzyskim. Potem pracował w Łowiczu, gdzie w latach 20-tych był m.in. wicesuperiorem (ok. 1727 r.) a potem superiorem domu i prefektem seminarium około 1732-1767. Zmarł w 4 lub 24 listopada 1767 r. w Łowiczu. Dzięki jego staraniom wybudowano kościół w Dmosinie, majątku należącym do misjonarzy łowickich. Należał do najzdolniejszych profesorów, wśród duchowieństwa cieszył się olbrzymim poważaniem i poszanowaniem²⁹.

Jednym z profesorów łowickich był ks. Szymon Barcz (Barszcz). Urodził się 8 stycznia 1707 r. w diecezji warmińskiej. Wstąpił do misjonarzy 10 sierpnia 1726 r. Złożył śluby 11 sierpnia 1728 r. Był profesorem teologii w kilku seminariach, w tym dwukrotnie w Łowiczu.

²⁸ J. Dukała, *Tollak (Thollack) Jakub Antoni (1707-1760)*, [w:] *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce (1651-2001)*, t. 2, cz. 1: *Biografie*, red. J. Dukała, Kraków 2001, s. 496-497; AKMKr., *Katalogi Misjonarzy*, sygn. I/1, s. 27; sygn. I/4, s. 14; DZ., sygn. Gniezno IV, s. 33-34; DZ., sygn. Gniezno V, *Catalogus*, s. 3; Schletz, *Słownik Biograficzny Zgromadzenia*, t. 2: podaje inną datę śmierci: 12 października 1760 r.

²⁹ *Słownik misjonarzy*, s. 111; A. Schletz, *Przyczynek do historii Zgromadzenia Misji w okresie rządów wizytatorskich ks. Michała Kownackiego*, NP 1(1946), s. 132; *Catalogue*, s. 407; *Memoires*, t. 1, s. 202-204; AKMKr., *Katalogi Misjonarzy*, sygn. I/1, s. 22; sygn. I/4, s. 13; AAW. KŁ., sygn. 480, k. 7, 14v.

Od 1754 r. pracował w tamtejszym seminarium, gdzie uczył tam oprócz przedmiotów teologicznych także ceremonii. Zmarł w Łowiczu 30 listopada 1759 lub 1760 r.³⁰.

Klerycy i księża

Szczątkowe informacje o kandydatach do święceń pochodzą tylko z trzech zachowanych ksiąg święceń z lat 1701-1737. Nazwiska siedmiu kleryków pochodzących z Warmii wymieniono w księgach święceń z lat 1701-1737. Jednym z nich był Szymon Kościeszka, s. Fryderyka. W kaplicy zamkowej prymasa w Skierniewicach otrzymał w Boże Narodzenie 1719 r. pierwszą tonsurę z rąk arcybiskupa gnieźnieńskiego Stanisława Szembeka (1706-1721)³¹. W kolegiacie łowickiej 24 lutego 1720 r. otrzymał cztery mniejsze święcenia z rąk biskupa Franciszka Kraszkowskiego, sufragana gnieźnieńskiego³².

Kandydatem wywodzącym się z Warmii do święceń i pracy w archidiecezji gnieźnieńskiej był Daniel Kałbukowski, s. Jana. W kolegiacie łowickiej przyjął on pierwszą tonsurę i cztery mniejsze święcenia 21 grudnia 1720 r. W następnym roku, 20 grudnia 1721 r. w kaplicy seminaryjnej w Łowiczu przyjął święcenia subdiakonatu. Po kilku miesiącach, 28 marca 1722 r. w kościele parafialnym w Skierniewicach otrzymał święcenia diakonatu. Po dwóch miesiącach, w kolegiacie w Łowiczu 30 maja 1722 r. przyjął święcenia kapłańskie. Szafarzem wszystkich święceń był biskup Franciszek Kraszkowski. Zgodnie z treścią aktu prowizji, miał pracować jako misjonarz w Pszczonowie³³.

Kolejnym warmiakiem święconym przez biskupa Kraszkowskiego był Piotr Weychert, s. Szymona. W kolegiacie łowickiej 22 maja 1723 r. przyjął pierwszą tonsurę i cztery mniejsze święcenia. Tamże 18 grudnia 1723 r. otrzymał święcenia subdiakonatu. Cztery tygodnie później, 16 stycznia 1724 r., w kaplicy misjonarzy w Łowiczu przyjął diakonat³⁴.

³⁰ Mrowiec, *Liturgia*, s. 170; *Mémoires*, t. 1, s. 197-199; *Słownik misjonarzy*, s. 4; *Catalogue*, s. 32; AKMKr., Katalogi Misjonarzy, sygn. I/1, s. 27, że opuścił (exiit) Łowicz; sygn. I/4, s. 14, że zmarł (obiit) w Łowiczu.

³¹ AAG., A. Cap. sygn. B 78, k. 49v.

³² AAG., A. Cap. sygn. B 79, k. 3.

³³ Tamże, k. 6v, 11v, 13, 15.

³⁴ Tamże, k. 24, 28v, 29.

Ostatnim warmiakiem święconym przez biskupa Franciszka Kraszkowskiego, sufragana gnieźnieńskiego, był Wojciech Biernadt, s. Tomasz. W kolegiacie w Łowiczu przyjął on 18 września 1723 r. z jego rąk pierwszą tonsurę i cztery mniejsze święcenia³⁵.

W księdze czynności biskupich Józefa Trzcńskiego (1732-1737) pojawiły się nazwiska trzech kleryków. Pierwszym z nich był Józef Wiśniewski, s. Jana. W kolegiacie w Łowiczu przyjął 19 grudnia 1734 r. pierwszą tonsurę i cztery mniejsze święcenia. Święcenia subdiakonu otrzymał także w Łowiczu 9 kwietnia 1735 r.³⁶

Kolejnym kandydatem do pracy w archidiecezji gnieźnieńskiej był pochodzący z Warmii Michał Rogowski, s. Marcina. W kolegiacie łowickiej przyjął 24 września 1735 r. pierwszą tonsurę i cztery mniejsze święcenia³⁷. Krzysztof Maderwałt, s. Krzysztofa otrzymał 22 września 1736 r. pierwszą tonsurę w kolegiacie w Łowiczu. W święto św. Szczepana tr. w Piotrkowie przyjął cztery mniejsze święcenia. W następnym roku przyjął święcenia wyższe. Otrzymał subdiakoniat 17 marca 1737 r., diakonat 20 kwietnia a prezbiterat 16 czerwca. Miał objąć promotorię bractwa różańcowego w Pabianicach³⁸.

W przejrzanych aktach wizytacyjnych parafii południowo-zachodnich archidiakonatów archidiecezji gnieźnieńskiej odnotowano tylko trzech księży wywodzących się z Warmii. Wizytator ks. Franciszek Grochowalski, archidiakon uniejowski, na początku lat sześćdziesiątych XVIII w. wspominał o ks. Janie Michwalcie. Święcenia prezbiteratu przyjął on z rąk biskupa Krzysztofa Dobińskiego w kaplicy misjonarzy w Łowiczu w niedzielę 27 września 1739 r. Został instytuowany na probostwo w Pławnie w dekanacie radomszczańskim 25 listopada 1743 r. przez ks. Bonawenturę Turskiego, archidiakona gnieźnieńskiego. Nie cieszył się jednak dobrą opinią. Pił gorzałkę, wywołał kłótnie i spory, nie dbał o wystój kościoła, rzadko katechizował, zaniedbywał śpiewanie nieszporów w święta³⁹.

W Wartkowicach w dekanacie uniejowskim proboszczem był w połowie XVIII w. warmiak, ks. Jan Szteyn. Święcenia kapłańskie przyjął w kościele w Chomątowie w 1747 r. z rąk biskupa płockiego

³⁵ Tamże, k. 27.

³⁶ AAG., A. Cap. sygn. B 80, k. 18, 19v.

³⁷ Tamże, k. 22v.

³⁸ Tamże, k. 32, 34, 35v, 36, 38v.

³⁹ ADWł. sygn. AAG. Wiz. 59, s. 948.

Antoniego Dembskiego, na mocy dymisoriów udzielonych przez biskupa warmińskiego Adama Grabowskiego. Został instytuowany do Wartkowic 21 marca 1753 r. Wkrótce potem został dziekanem dekanatu uniejowskiego. Na początku lat sześćdziesiątych XVIII w. został kanonikiem uniejowskim. W kolegiacie tamtejszej miał głosić kazania jako kanonik kaznodzieja⁴⁰.

Kolejnym księdzem pochodzącym z Warmii był ks. Stanisław Szteyn. Z prezenty swego brata, ks. Jana Szteyna, kanonika uniejowskiego fundi Grabów został wikariuszem-mansjonarzem w kolegiacie uniejowskiej w 1763 r.⁴¹.

Można przypuszczać, że w innych archidiaconatach archidiecezji gnieźnieńskiej także pracowali księża pochodzący z Warmii. Analiza ksiąg wizytacyjnych tamtejszych parafii z pewnością wniosłaby wiele cennych informacji. Niepełne dane z ksiąg święceń pozwalają na postawienie hipotezy, że kandydaci wywodzący się z Warmii studia seminaryjne odbywali w Łowiczu. Tamtejsze seminarium było przewidziane na przyjmowanie większej liczby kandydatów i miało lepsze warunki lokalowe. Jednym z motywów podejmowania decyzji o pracy w archidiecezji gnieźnieńskiej były często powiązania rodzinne.

REV. SŁAWOMIR ZABRANIAK

PRIESTS FROM WARMIA IN THE ARCHDIOCESE OF GNIEZNO IN THE 18th CENTURY (UNTIL 1763)

Abstract

Cases of migration of candidates for the priesthood from their native dioceses were quite frequent in the pre-partition period. Priests from the former diocese of Warmia constituted a specific group among them. They worked in many dioceses of the Republic of Poland and entered monastic life. Some of them engaged in pastoral and formation work in seminaries in the former Archdiocese of Gniezno. Priests from Warmia were willingly received there because of their knowledge of German, which was helpful in pastoral work among the German speaking minority arriving in great numbers from behind the western border. Information about the priests can be found in seminary records, visitation records as well as in bishops' books of duties.

Translated by Hanna Rybkowska

⁴⁰ ADWł. sygn. A. Kons. Uniejowskiego 5(1759), s. 19-20; sygn. AAG. Wiz. 59, s. 72.

⁴¹ ADWł., sygn. A. Kons. Uniejowskiego 5(1763), s. 57-58.